

**AZƏRBAYCAN TƏSƏRRÜFATININ ƏRAZİ TƏŞKİLİNİN
TƏDQIQAT METODLARI****T.G.HƏSƏNOV****Bakı Dövlət Universiteti**

Məqalədə Respublika təsərrüfatının ərazi təşkilinin öyrənilməsinin konstruktiv istiqamətlərini genişləndirmək məqsədi ilə istifadə olunan ixtisaslaşma əmsalı, ərazi və sahə təmərküzləşmə, diversifikasiya əmsalı və ərazi inteqrasiyası metodlarının izahı verilir və onların köməkliyi ilə Azərbaycanın bir sıra təsərrüfat sahələrinin və onların regionlarının təhlili aparılır. Aparılan təhlillər əsasında taxıl və onun əsas növü olan buğda istehsalının iqtisadi rayonlar üzrə bərabər paylanması müəyyənləşdirilir.

Coğrafi əmək bölgüsünün təsiri altında formalaşan təsərrüfatın sahə və ərazi strukturunun ölçüləri və onların tədqiqat metodlarının seçilməsi mühüm metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Belə metodların tətbiqi əsasında Azərbaycanın satış bazarları üçün ixtisaslaşdırılmış məhsullar və xidmətlər istehsal edən rayonları, onlara təsir göstərən təbii şəraitin özəlləşmənin ərazi fərqlərinin, nəqliyyat-coğrafi mövqeyinin və qiymətlərinin aparılması mümkün olur. Göstərilən problemlərin həllinin əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, hazırda ölkənin bir çox kənd təsərrüfatı sahələri və onların inkişafı üçün münasib rayonların seçilməsində axtarışlar və dəyişikliklər gedir.

Ölkənin və onun regionları üzrə belə tədqiqatların aparılmasında coğrafiya üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən təsərrüfatla bağlı aparılan tədqiqatların ərazi miqyasının yuxarı həddi kimi ölkənin makroiqtisadi zonaları (Xəzərsahili, Şimal, Mərkəz, Cənub, Qərb zonaları və s.), bütün ölkə ərazisini əhatə edən məskunlaşma sistemləri (şəhərlər və kəndlər), orta miqyas kimi mezorayonlar (Azərbaycanın mövcud iqtisadi-coğrafi rayonları), aşağı həddi isə mikrorayonlar (inzibati-ərazi vahidləri, kənd və şəhər bələdiyyələri, sənaye qovşaqları, nəqliyyat-infrastrukturu və s.) götürülə bilər. Digər mühüm məsələ bu ərazi vahidlərinin öyrənilməsi sxeminin (planının) verilməsidir. İqtisadi coğrafi ədəbiyyatlarda ölkə rayonlarının kompleks tədqiqinin aparılması üzrə müxtəlif sxemlər irəli sürülmüşdür (8). Lakin coğrafiya elminin inkişafı, yeni problemlərinin ortaya çıxması ilə bağlı olaraq və təkmilləşməyə ehtiyac vardır. Belə ki, əgər əvvəllər göstərilən sxemlərdə əsas diqqət təkcə təsərrüfatın, istehsalın səciyyəsinə verilibdisə, hazırkı mərhələdə yeni məsələlərlə – ölkənin geosiyasi şəraitinə və iqtisadi coğrafi mövqeyinin (İCM) əhəmiyyətinə, satış bazarlarına böyük tələbatın olmasına, infrastrukturun tərkibi və əhəmiyyətinin artmasına, əhalinin sosial problemlərinə, beynəlxalq əlaqələrin coğrafiyasının öyrənilməsinə tələbat artmışdır.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq müasir şəraitdə ölkə təsərrü-

fatının (regionun) tədqiq olunmasının təkmilləşdirilmiş aşağıdakı sxemi (planı) təklif olunur: 1) ölkənin ərazisi və sərhədlərinin formalaşması, İCM və geosiyasi-geoiqtisadi vəziyyəti; 2) dövlət quruluşu, inzibati-ərazi bölgüləri, siyasi partiyaları; 3) təbii ehtiyatları və ekocoğrafi şəraiti; 4) əhalisi, məskunlaşması, sosial vəziyyəti; 5) təsərrüfatının, sahə-ərazi strukturunun təşkili və ayrı-ayrı sahələrinin səciyyəsi; 6) nəqliyyatı və xarici iqtisadi əlaqələrinin coğrafiyası və qlobal inteqrasiyası; 7) təsərrüfat inkişafının əsas istiqamətinin əsaslandırılması.

Təklif olunan sxemə həmişə dinamik şəkildə yanaşmaq lazımdır, ona bu və ya digər əlavələr daimi edilə bilər.

Ölkənin iqtisadi-coğrafi tədqiqatlarını apararkən onun ümumi və regional hissələrinin nisbətində diqqət yetirilməlidir və bu nisbətə müxtəlif ölkələrdə fərqli olması nəzərə alınmalıdır. Məsələn, Azərbaycan təbiətinin müxtəlifliyi, kəskin təzadlı olmasını, təsərrüfata təsirini sosial-iqtisadi inkişafındakı kəskin qeyri-bərabərliyi nəzərə alaraq onun regionlarının səciyyəsinə daha geniş yer verilməlidir.

Regionların təsərrüfatının sahə və ərazi strukturunun kəmiyyətə səciyyələndirilməsi üçün aşağıdakı elmi metodları təklif edirik: regionların təsərrüfatının ixtisaslaşdırılması əmsalı, diversifikasiyası (tərkibinin genişləndirilməsi), ərazi təmərküzləşməsi, diferensasiyası, inteqrasiyası və b.

Yuxarıda adları çəkilən metodiki vasitələr təsərrüfatın ərazi strukturundakı dəyişikliklərin səbəblərini və ondakı universal xüsusiyyətləri müəyyənləşdirməyə imkan verir. Göstərilən metodların ayrılıqda təhlilini verək.

İxtisaslaşdırma əmsalı. Təsərrüfat sahələri və rayonlarının ixtisaslaşması bazar iqtisadiyyatının ən mühüm əlamətlərindən biridir. Belə ixtisaslaşma ölkənin beynəlxalq coğrafi əmək bölgüsündə, regionların isə daxili əmək bölgüsündə təbii şəraitinin və ehtiyatlarının təsirini, iqtisadi əhəmiyyətini və yerini müəyyənləşdirir. Rayonun sənaye, kənd təsərrüfatı və xidmət növlərinin məhsulları üzrə ixtisaslaşma əmsalı (İƏ) həmin sahələrin hər birinin bu rayonun müvafiq sahələrinin məhsullarında tutduqları xüsusi çəkirlərinin (Mr), ölkənin (Me) həmin sahələrin xüsusi çəkirlərinə olan nisbətində görə aşağıdakı formula ilə müəyyən edilir:

$$İə = \frac{Mr(\text{Sahənin rayonda xüsusi çəkisi})}{Mö(\text{sahənin ölkədə xüsusi çəkisi})}, \quad (1)$$

Əgər, İə – yəni rayonun ixtisaslaşma əmsalı vahiddən yuxarıdırsa, bu müəyyən sahənin rayon ərazisində yüksək səviyyədə ixtisaslaşdığını və ixtisaslaşmanın ümumi istiqamətini əks etdirir.

Nümunə: Əgər, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun kənd təsərrüfatı məhsulunda tərəvəzçilik sahəsinin xüsusi çəkisi 23% isə (rəqəmlər şərtidir), Azərbaycanın ümumi kənd təsərrüfatında bu sahənin xüsusi çəkisi 16 olarsa, o zaman rayonun bu sahə üzrə ixtisaslaşma əmsalı:

$$İə = 23 : 16 = 1,44$$

Deməli Quba-Xaçmaz rayonu tərəvəzçilik üzrə yüksək səviyyədə ixtisaslaşmışdır. Bu yolla rayonun digər sahələrinin ixtisaslaşma əmsalını müəyyən etmək olar:

Rayon təsərrüfatının ixtisaslaşdırma əmsalının hesablanmasında bir çox göstəricilərdən istifadə olunur ki, bunlardan ən əhəmiyyətliləri

aşağıdakılardır:

1. Sənaye, kənd təsərrüfatı nəqliyyat və xidmətin hər birinin ümumi məhsulu;

2. Sənayenin və kənd təsərrüfatının satılığa göndərilən məhsullarının dəyəri;

3. Əsaslı fondların dəyəri;

4. Məşğulluğun tərkibinə görə işçilərin sayı və s.

Əlbəttə, yuxarıda adları çəkilən göstəricilərin sayını daha da genişləndirmək olar. Hər bir konkret təsərrüfat sahəsini təhlil edərkən müvafiq olaraq əlavə göstəricilər cəlb edilir.

Rayonların ölkə ilə müqayisədə ixtisaslaşmış və xidmət sahələrinin inkişafının ərazi əmsallarının öyrənilməsinə aid geniş təhlil aparmaq lazımdır və ona görə də belə məzmununda təhlillər iqtisadi-coğrafi tədqiqatlarda diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

İstehsal ixtisaslaşması ölkə ərazi əmək bölgüsünün tələbatına uyğun olaraq hər bir rayonda yerli təbii və iqtisadi imkanlardan daha səmərəli istifadə edən məhsulların kütləvi istehsalını həyata keçirmək müasir bazar iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. Belə məhsulların rayonlar və ölkələrarası mübadiləsi hazırda sürətlə inkişaf edən qlobal inteqrasiyaya güclü təkan verir.

Yuxarıda göstərilən metodiki aparatdan istifadə edərək Azərbaycan regionlarının düzgün ixtisaslaşdırılmasını ixracat və yerli tələbatı ödəyən müxtəlif məhsul növlərinin tərkibini müəyyən etmək, potensial imkanlarını qiymətləndirmək və s. hazırkı mərhələdə ən vacib iqtisadi-coğrafi problemlərdən hesab edilir. Hələlik göstərilən istiqamətlərdə aparılan tədqiqatları tam və ardıcıl hesab etmək olmaz və gələcəkdə isə onların artırılması məqsədəuyğundur.

Ərazi təmərküzləşməsi. Təmərgüzləşmə adətən ölkənin istehsalını, investisiya qoyuluşlarını, ictimai həyatın müxtəlif sahələrini və s. əhatə edir.

Mütərəqqi təsərrüfat təşkili forması olan ərazi təmərküzləşməsi iqtisadi coğrafiyanın da diqqətindən kənar qalmır. Ərazi təmərküzləşməsi sahə və regional bölgülərə ayrılır. Onun öyrənilməsinin bir formasını da təsərrüfatın sahə təmərgüzləşməsinin müəyyən edilməsi təşkil edir. Bu aşağıdakı qayda ilə aparılır:

$$K_{\text{sah.təm.}} = \sum_{j=1}^N \left(\frac{P_j}{P} - \frac{C_j}{C} \right), \quad (2);$$

$$\frac{P_j}{P} - \frac{C_j}{C} \geq 0;$$

bütün j -lər üçün burada,

j – sahənin indeksi;

P_j , C_j – müvafiq olaraq regionda və bütövlükdə ölkədən j – sahəsində (məsələn, yeyinti sənayesində) istehsal olunan ümumi məhsulun (və yaxud çalışan işçilərin sayı) həcmi;

P , C – müvafiq olaraq regionda və bütövlükdə ölkədə istehsal olunan məhsulun həcmidir.

Nümunə: Naxçıvan MR-da 2005-ci ildə yeyinti sənayesi məhsulunun həcmi 6,7 mln. man (P_j) (AZN), Azərbaycan üzrə isə bu 1197,5 mln.man

(C_j) olmuşdur. Naxçıvanda istehsal olunan ümumi sənaye məhsulunun həcmi, 24,7 mln.man (P), Azərbaycan üzrə isə bu 9291 mln.man (C) təşkil etmişdir (3, s.152-153). Naxçıvan MR-da yeyinti sənayesinin sahə təmərküzləşməsi belə hesablanır:

$$\frac{6,7}{24,7} - \frac{1197,5}{9291} = 0,28 - 0,13 = 0,15$$

Göründüyü kimi sahə təmərküzləşmə əmsalı 0-a yaxınlaşması yeyinti sənayesinin ölkə ərazisində bərabər paylandığını əks etdirir.

Təsərrüfatın ərazi təmərküzləşməsi isə daha mürəkkəb hesablama əməliyyatının aparılmasını tələb edir. Belə təmərküzləşmə coğrafi məntəqə, areal, qovşaq, aqlomerasiya, xətti – qovşaq formalarında olur. Bu formaların inkişaf etməsi ölkənin təbii ehtiyatlarının mənimsənilməsi, məskunlaşma, nəqliyyat şəbəkəsinin sıxlığı iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, dövlətin regional siyasətindən və s. asılıdır.

Ərazi formalarını təsvir etmək üçün: 1) mütləq göstəricilər (inzibati rayonlar, şəhərlər üzrə sənaye məhsulunun həcmi, yük və sərnişin daşınmaları və s.); 2) dazimetrik, yəni vahid əraziyə düşən sıxlıq (vahid əraziyə düşən əhalinin sayı, yolların sıxlığı, məhsulun həcmi, əsaslı fondlar və s.); 3) təsərrüfat sahələrinin ölkə regionları üzrə bərabər və ya təmərküzləşmiş halda yerləşməsinə əks etdirən göstəricilər (məsələn, Florensın lokallaşma əmsalı, Lorens əyrisi) istifadə olunur.

Sonuncu göstəricilər təsərrüfatın sahə və ərazi təmərgüzləşməsinə daha yaxşı əks etdirirlər.

Bunlardan ən sadə olanı aşağıdakı şəkillərdir:

$$T_{\theta} = \frac{\frac{1}{2} \varepsilon(x_i - y_i)}{100} \quad (3)$$

burada,

T_{θ} – təmərküzləşmə əmsalı;

x_i – fərdi göstərici;

y_i – ümumi (bazis) göstəricisidir.

Bu formulanın köməyi ilə bu və ya digər sahələrin ölkə regionlarında bərabər və ya təmərküzləşmiş şəkildə yerləşməsinə müəyyən etmək olar. Bunun üçün hər bir regionda fərdi (x_i) və ümumi (y_i) göstəricilərin aralarında fərq tapılır, bütün mənfi və ya müsbət fərqlər toplanır, (mənfi və müsbət işarələr nəzərə alınmadan) və alınan cəmi 100-ə bölürlər.

Əgər regionlar üzrə öyrənilən təsərrüfat sahələrinin göstəriciləri ümumi (bazis) göstəriciləri ilə üst-üstə düşərsə bu zaman bütün fərqlər sıfıra bərabər olacaqdır və təmərküzləşmə əmsalı da sıfıra bərabər olacaqdır. Bunun əksinə olaraq əgər təsərrüfat sahəsi bir regionda cəmləşsə təmərküzləşmə əmsalı 1-ə yaxın olacaqdır. Beləliklə, adı çəkilən ərazi təmərküzləşmə əmsalı 0-la 1-arasında tərəddüd edir, yəni deyildiyi kimi əmsalın 0-a yaxın olması təsərrüfatın bərabər, uzaqlaşması qeyri-bərabər paylandığını göstərir.

Yuxarıda göstərilən təmərküzləşmə əmsalının köməyi ilə 2005-ci ildə Azərbaycanın İCR-da buğda (payızlıq və yazlıq) istehsalının yerləşməsinə ümumi taxıl istehsalının yerləşməsi ilə müqayisə aparılır (cədvəl 1).

Cədvəl 1

**2005-ci il məlumatlarına görə Azərbaycanın iqtisadi rayonları
üzrə taxıl istehsalının təmərküzləşmə əmsalının hesablanması**

№	İqtisadi rayonlar (İR)	İR-in buğda istehsalında xüsusi çəkisi (X ₂)	İR-in ümumi taxıl istehsalında xüsusi çəkisi (Y ₁)	Σ=X ₁ -Y ₁
1.	Abşeron	0,1	0,2	- 0,1
2.	Gəncə-Qazax	12	12,9	-0,9
3.	Şəki-Zaqatala	10,3	12,5	-2,2
4.	Lənkəran-Astara	10,6	9,0	+1,6
5.	Quba-Xaçmaz	10,1	8,5	+1,6
6.	Aran	38,3	38,1	-0,2
7.	Yuxarı-Qarabağ	4,5	4,4	-0,1
8.	Kəlbəcər, Laçın	0,2	0,2	0,0
9.	Dağlıq Şirvan	9	9,3	-0,3
10.	Naxçıvan	4,9	4,9	0,0
Azərbaycan üzrə cəmi:		100,0	100,0	7,0

Qeyd: 5, s.176-178.

$$\frac{\varepsilon(x_i - y_i)}{2} = \frac{7,0}{2} = 3,5$$

$$T_3 = \frac{3,5}{100} = 0,035$$

Hesablanmış təmərküzləşmə əmsalının 0-a yaxın olması (0,035) Azərbaycan Respublikasının İCR-da buğda istehsalı ilə ümumi taxıl istehsalının yerləşməsinin üst-üstə düşdüyünü göstərir.

Təmərküzləşmə əmsalı təsərrüfat sahələrinin ölkə regionlarında paylanmasının kəmiyyət səciyyəsinə verir ki, bu da həmin sahənin məhz bu və ya digər regionda təmərküzləşməsi ətrafında elmi mülahizələr irəli sürməyə imkan verir və onun səbəblərini, inkişaf meyillərini aşkara çıxarmaq imkan verir.

Diversifikasiya əmsalı. Bazar iqtisadiyyatının təsiri altında formalaşan təsərrüfatın sahə və ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsində diversifikasiya əmsalı əhəmiyyətli metodiki vasitə rolunu oynayır. Onun mahiyyətini ölkə və region təsərrüfatının daha geniş tərkibdə təmsil olunması təşkil edir. Bu əmsal yuxarıda göstərilən sahə təkmilləşdirilməsi ilə əks mütənəsiblik təşkil edir və ona görə də onların müəyyən edilməsi metodu eyni olduğuna görə hesablanması çətinlik yaratmır:

$$K_{\text{sah.rəm}} = \frac{1}{K_{\text{sah.diver}}} \quad (4)$$

Sahə diversifikasiya əmsalının qiyməti 0-la bir arasında dəyişir.

Diversifikasiya əmsalının hesablanması ayrı-ayrı təsərrüfat sahəsinin region və ölkədə xüsusi çəkisinin müqayisəsi əsasında aparılır. Hesablamalar aparılarkən ən etibarlı və universal göstəricilər ümumi məhsul istehsalı, çalışan işçilərin sayı nə əsaslı fondların dəyəri hesab olunmur. Bu əmsal müxtəlif təsərrüfat sahələrinin ölkə regionlarında bərabər paylanmasını əks etdirir. Məsələn təsərrüfatın təkmilləşdirilməsini əks etdirən payızlıq buğda istehsalı ilə ümumi taxıl istehsalının müqayisəsi göstərdi ki, taxıl və buğda istehsalları ölkə regionlarında əsasən bərabər paylanmışdır və ona görə də təmərküzləşmə və ya diversifikasiya əmsalı 0-a yaxınlaşır (0,035).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi diversifikasiya əmsalı təkmilləşdiril-

mə əmsalına əks mütanasiblik təşkil etdiyinə

İnkişaf dərəcəsinə görə diversifikasiya aşağıdakı formalara ayrılır:

- nisbətən diversifikasiyaya uğramış sahə strukturu;
- zəif diversifikasiyalı sahə strukturu;
- monostruktur.

Təsərrüfat strukturu neft-qaz əsasında formalaşan və hazırda da bu sahənin hegemon rol oynaması Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiyasına daha böyük ehtiyac olduğunu göstərir. Ona görə də ölkə və regionların təbii-əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması, qeyri-neft sektoruna diqqətin artırılması bir çox sosial və infrastruktur problemlərin həlli Azərbaycan təsərrüfat strukturunun dərin diversifikasiyasına gətirib çıxarardı.

Ərazi differensiasiyası – coğrafi əmək bölgüsü və innovasiyanın inkişafı gedişində təsərrüfatın yerli təbii-tarixi şəraitinin təsiri altında müxtəlifliyinin artması və ərazi əlaqələrinin genişlənməsidir. Təsərrüfatın ərazi strukturunun ən mühüm parametrlərindən birini əks etdirən ərazi differensiasiyası yeni bazar iqtisadiyyatı quran Azərbaycan üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, keçmişdə Azərbaycan təsərrüfat strukturu müstəqil formalaşma imkanı olmadığından daxil olduğu sosialist qurumun tərkib hissə kimi natamam xarakter daşımış və məhdud tərkibdə olmuşdur. Ona görə də müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatı uzun illər davam edən belə bir dar çərçivədən çıxarılaraq daha geniş differensial inkişaf müstəvisi keçirilməlidir.

Ərazi differensiasiyasını ölçmək üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur: dispersiya (səpələnmə), variyasiya, orta kvadratik meyletmə, sahə strukturunun diversifikasiyası.

Ərazi differensiasiyası eyni bir hadisə və obyekt daxilində baş verərsə onun hesablanması hər hansı bir toplunun dispersiyasının statistik ölçməsi metodu əsasında aşağıdakı düsturla aparılır:

$$D = \frac{1}{n} \sum (x_i - \bar{x})^2, \quad (5)$$

burada

n - topluya daxil edilən elementlərin (məsələn, iqtisadi rayon, məntəqə) sayı;

x_i - elementlərin yükü (məsələn, iqtisadi rayonların sənaye və ya kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi);

$\bar{x}$ – rayonların məhsullarına orta hesabı göstəricisidir.

Alınan dispersiya göstəricisi 0-la 1 arasında dəyişir. Özü də toplumun elementlərinin (rayonların) göstəriciləri orta hesabı rəqəmə yaxınlaşdığı halda differensiasiya prosesi zəif gedir və əksinə vahidə yaxınlaşdıqda onun səpələnmə, yayılma dərəcəsi yüksək olur.

Ərazinin differensiasiyasına güclü təsir göstərən amillərdən biri də təbiətin həddən artıq **təzadlı** xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. Fiziki coğrafi differensiasiya özünün müxtəlif obyekt və prosesləri (dağlıq, düzənlik, quraqlıq, rütubətlik) vasitəsilə məskunlaşma, təsərrüfat tipləri, əhalinin maddi şəraitinə və s. differensiasiyasına təsir edir.

Beləliklə, ərazi differensiasiyası üzrə aparılan hesablamalar müəyyən dərəcədə təsərrüfatın sahə və ərazi strukturunun müxtəlifliyini qiymətləndirməyə imkan verir.

Ərazi inteqrasiyası. Ərazi inteqrasiyası differensasiyadan fərqli olaraq təsərrüfatın ərazi strukturunun elementləri aralarındakı əlaqələrin sıxlığının artmasını göstərən prosesdir. Belə proseslər lokal formadan böyüyərək hazırda bütün dünyanı əhatə edən qlobal iqtisadi inteqrasiyaya çevrilmişdir. Getdikcə genişlənən bu qlobal prosesin ilkin bazasını coğrafi inteqrasiyanın üstünlükləri təşkil edir.

Ölkənin əlverişli İCM kommunikaabelli olması (asan gediş-gəliş), tranzit potensialı, təsərrüfatın ixtisaslaşdırılma səviyyəsinin yüksəkliyi və s. inteqrasiyanın inkişafına geniş imkanlar açır.

Ərazi inteqrasiyasının kəmiyyətə ölçülərini müəyyən edərkən gətirilən və göndərilən yüklərin strukturu və həcmi haqqındakı məlumatlardan istifadə olunur. Bunun üçün rayonlararası inteqrasiya səviyyəsinin, rayonlararası mal mübadiləsinin intensivlik əmsalı göstəricilərindən istifadə etmək olar (8; s.241):

$$I_{in} = \frac{M_{ab}}{M_a + M_b} : \frac{M_a + M_b}{M_s} \quad (6)$$

burada

- I_{in} - mübadilə intensivliyi əmsalı;
- M_{ab} – A və B rayonlararası mübadilə;
- M_a -A rayonun rayonlararası mübadiləsi;
- M_b -B rayonunun rayonlararası mübadiləsi;
- M_s – ölkədə ümumi rayonlararası mübadilə.

Yuxarıda verilən intensivlik əmsalı rayonlararası qarşılıqlı əlaqələrin nə dərəcədə inkişaf etdiyini göstərir. Məsələn, Azərbaycanın daxili regionları arasında intensiv əlaqələrin inkişafı təsərrüfat sahələrinin yüksək səviyyəsini daha çox hazır məhsullar istehsal etməsini və əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasını və s. təmin edərdi.

İnteqrasiya prosesinin inkişafının mühüm vasitəsi olan nəqliyyat və onun ərazidə sıxlığı, yük daşımalarının orta məsafəsi, ümumi həcmi, ölkənin ərazisinin böyüklüyü və konfigurasiyası və s. rolu böyükdür. Göstərilən vasitələrin əksəriyyətinə malik olan Azərbaycan respublikasında həm regional və həm də qlobal inteqrasiyasının inkişafı üçün potensial imkanlar müxtəlif və böyükdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). Bakı:Nurlar, 2004, 160 s.
2. Azərbaycan regionları. 2006, ARDSK, Bakı:Səda, 2006, 713 s.
3. Azərbaycan sənayesi. 2006, ARDSK, Statistik məcmuə, Bakı:Səda, 2006, 545 s.
4. Həsənov T.G. Coğrafiyanın tədqiqat metodları. Bakı:BDU nəşriyyatı, 1990.
5. Ərzaq təhlükəsizliyi informasiya sistemi. ARDSK, Statistik bülleten №1, 2006, Bakı, 212 s.
6. Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И. Основы региональной политики. Санкт-Петербург, Изд-во Михайлова В.А., 1998, 659 с.
7. Громько Г.Н. Статистические ряды в экономических и экономико-географических исследованиях. М., Изд-во Моск. Ун-та, 1974, 263 с.
8. Мироненко Н.С. Страноведение. Теория и методы. М. Аспект-Пресс, 2001, 268 с.

**НАУЧНЫЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ ХОЗЯЙСТВА АЗЕРБАЙДЖАНА.**

Т.Г.ГАСАНОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные методы исследования территориальной организации хозяйства: коэффициенты специализации, диверсификации, интеграции и др. с целью расширения конструктивных направлений проводимых исследований организации хозяйства Азербайджана. При помощи указанных методов анализируется коэффициент территориальной концентрации зернового хозяйства Азербайджана.

**THE METHODS OF INVESTIGATION OF TERRITORIAL
ORGANIZATION OF AZERBAIJAN ECONOMY**

T.G.HASANOV

SUMMARY

With the purpose of expansion of constructive directions of studying of the territorial organization of an economy of the country the factors of specialization, diversification and methods of territorial integration are described. The analysis of several economic territories are carried out. On the basis of the carried out analysis the areas with equal cultivation of grain, in particular the wheat are determined